

Sait Çetinođlu: Uluslar arası Devrimci Harekette Ermeni Devrimcileri

Posted on 19/11/2014

Ölüm Her yerde aynı

İnsan bir kere ölür

Fakat ne mutlu can verene

Halkların kurtuluşu için [\[i\]](#)

Ermeni Devrimci hareketlerinin tarihine baktığımız zaman Ermeni toplumunun sosyalizmle çok erken tanışıp ilgi duyduğunu görüyoruz. Engels'in, Komünist Manifesto'nun 1888 tarihli İngilizce baskısına yazdığı 20 Ocak 1888 tarihli önsözündeki: "Bundan birkaç ay önce İstanbul'da yayınlanması beklenen [Komünist Manifesto'nun] Ermenice çevirisi, bana söylendiğine göre , yayıncı Marx'ın adını taşıyan bir kitap yayınlamaktan korktuğu, çevirmen de kitabı kendi eseri gibi göstermeye yanaşmadığı için gün yüzüne çıkamamıştır" sözlerinden Manifestonun 1887 tarihinde Ermenice'ye çevrildiğini anlıyoruz. Ermeniler çok erken sayılabilecek bir dönemde Marxizm'e ilgi duymuşlardır. Engels'ten yapılan alıntı Ermenilerin İngilizce konuşan halklarla aynı zamanda Komünist Manifestoyu dillerine kazandırdıklarını anlıyoruz.

Ermeni devrimciler çok erken bir tarihte bu coğrafyada devrimci partilerini de kurarlar. Ancak bu partiler ve militanları bilinmez ya da bilinmek istenmez ve Türkiye sosyalist hareketi Türklerle birlikte başlatılır. Türkiye Sosyalist Hareketinin milatı olarak TKP gösterilir.

Oysa 1915'te Beyazıt Meydanında idam edilen Ermeni sosyalistler, son nefeslerini Yaşasın sosyalizm! Sözüyle birlikte vermişleridir.

Ermeni devrimcileri, 1915 Soykırım sürecinde bir askeri operasyon çerçevesinde toplanıp katledilerek kadim topraklarından kazındılar. Bu operasyonun bir parçası olarak Sosyal Demokrat Hınçak partisi militanları ve yöneticilerinden 20 'si 1(14)Haziran 1915 de evlerinden toplandılar, aynı gün Askeri Mahkemede yargılanıp başta PARAMAZ (Madteos Sarkisyan)[\[ii\]](#) olmak üzere içlerinden 20 yönetici 15 Haziran 1915 tarihinde Beyazıt Meydanı'nda idam edildiler.[\[iii\]](#) Paramaz son söz olarak arkadaşları adına: *"Siz yalnız bizim vücudumuzu ortadan kaldırılabirsiniz, bizim ideallerimizi asla, bu ideallerimiz yakın gelecekte gerçekleşecek ve bütün dünya bunu görecektir, ideallerimiz sosyalizmdir..."* sözleriyle, idam sehpasında sosyalizm ideallerini tekrar eder.[\[iv\]](#)

Birinci Büyük Savaş, bütün Avrupa halkları için yıkım olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu halkları için de bir felâket oldu. Bu felaketten İmparatorluk unsurlarından Ermeni Halkı 20.yüzyılın ilk Soykırım uygulaması ile yüz yüze gelir. Ermeni halkı ile birlikte Ermeni devrimciler de bu coğrafyadan kazınır. 1915 yılında yapılan *tehcir* ve Soykırımdan sonra, sağ kalan militanlar eliyle, göçürülenlerin ve sığınmacıların toplandığı Yakın Doğu ülkelerinde Hınçaklar ve Taşnaklar partilerini yeniden kurdular ve topluluklarının sürgünde nasıl korunacağını tartıştılar. Taşnaklar Sosyalist Enternasyonalle ilişkilerini yeniledi ve Sovyet rejimini eleştirdi, Hınçaklarsa onu destekledi. İlk Ermeni komünistleri Hınçaklardan çıktı. Bunlar, İran, Suriye-Lübnan ve Mısır'da, Yunanistan'da ve Bulgaristan'da komünist partilerin kuruluşunda tarihsel roller oynadılar.[\[1\]](#)

Bu Ermeni devrimcilerin bir kısmı Batı Avrupa ülkelerine göç ettiklerinde buradaki sosyalist hareketlere katılarak sınıf mücadelesini bu örgütlerde sürdürmeye devam ettiler. Bunlardan biri de bu mücadele sırasında hayatı bir nazi infaz mangası önünde 1 Eylül 1906 Adıyaman doğumlu Misak Manuşyan'dır.

Ermeni devrimcilerini bir kısmı ise ülke içindeki sosyalist harekete katılarak mücadelelerini bu coğrafyada yürütmeyi seçerler, ancak kovuşturmalar ve tutuklamalarla bunlara göz açtırılmaz. Bunların da tek seçenekleri vardır: sürgün. Aram Pehlivanyan da bu gurubun mensubudur. Bu Ermeni devrimciler sürgünde Türkiye komünist Hareketine destek verirler yönetici ve politbüro üyesi olarak sınıf mücadelesini sürdürürler. Diğer Ermeni devrimcilerin olduğu gibi Aram Pehlivanyan'ın hayatı da doğduğu topraklarından uzakta 1979'da Leipzig'de sürgünde noktalanmıştır.

Aras Yayıncılık 1999'da Türkiye Komünist Partisi politbüro üyesi Aram Pehlivanyan'ın Şiirleri ve biyografisinden[v] on yıl sonra yeni yayınladığı Manuşyan'ın biyografisi[vi] ile Ermeni devrimcilerinin Sosyalist harekete iki ayrı kanaldan katılan Ermeni komünistlerini, *Hayat zamanda değil, zamanın kullanımında var olur* diyen Manuşyan ve son şiirinde *Kavga gerek diktatöre karşı, yenmek diktatörü, kurtarmak için insanı* diyen Pehlivanyan'ın şahsında Ermeni Devrimci Hareketini ve Ermeni devrimcilerinin uluslar arası devrimci harekete katkısı ve gündeme taşımıştır.

İki devrimcinin birçok ortak noktaları vardır: İkisi de bu coğrafyada gözlerini açmışlar ancak bu coğrafyadan koparılarak hayatları sürgünde noktalanmıştır. İkisi de şairdir. Yaşama dair beklentilerini şiirleriyle de ifade etmişlerdir. Her ikisinde de güçlü ve egemen bir vurguyla atan damar evrensel olandır.

Manuşyan'ın daha küçük yaşta Cünye'de bir Ermeni sürgün kampında olmasına rağmen yaşamdan beklentileri yüksektir. Onbir-oniki yaşlarında özlemlerini dizelere döker;

Küçük sevimli bir çocuk

Gece boyu hayalini kurdu

Yapacağı gül demetlerinin

Tatlı şafak vakti erguvani.

Manuşyan Kimdi? Eşi ve mücadele arkadaşı Mélinée şu sözlerle Manuşyan'ı özetler:

O doğuştan kahraman değildi. Bunun yaşayan bir örneği idi. Öyle ki, kahramanlığı, gündelik hayatın her anında gözlerinizi kamaştırabilirdi. içindeki güç, sıradışı bir kaderin habercisiydi. Ölümü korkunç bir talihsizlik oldu. Kurşuna dizildiğinde otuz yedi yaşındaydı. Bu otuz yedi yılın dökümünü yapacak olursak, yirmi yaşına kadar yetimhanede kaldığını, son beş yılın ya Direniş'te ya hapiste, ondan önceki beş yılın da neredeyse bütünüyle militanlıkla geçmiş olduğunu görürüz. Kendini kültürel, ideolojik ve pratik bakımdan yetiştirerek geçirdiği yılları da hesaba katarsak, biriktirdiklerinin meyvelerini verebileceği bir anda ölmüş olduğunu saptayabiliriz.

O, Ermeni halkından College de France Öğrencisi İsdepan (Etienne) Vosgan'ın Fransız dostalarıyla yan yana 1789 Fransız devrimine katıldığı gibi, Fransız yoldaşlarıyla birlikte Nazilere karşı omuz omuza mücadeleye girmiştir. Manuşyan, Nazilere karşı verilen bu savaşın tüm eylemlerinde nispeten önemli bir rol oynadı. 1937'de, delege olarak Arles'daki büyük antifaşist kongreye gitmişti, Manuşyan o dönemdeki Fransızların aksine, bir Ermeni olarak, faşizmin ne demek olduğuna dair kişisel bir deneyime sahipti; en azından ezilen halklar üzerindeki sonuçları bakımından. *Türklerin Ermenilere karşı güttüğü politika ile kendi politikası arasında bağ kuran, Hitler'in ta kendisi değil miydi? Polonya'daki katliamların uluslararası düzeyde kınanabileceği uyarısında bulunan danışmanlarından birine, Ermeniler katledildiğinde dünyanın kılı bile kıpırdamadı, diye karşılık vermişti arsızca!* Manuşyan'ın Nazizm'e duyduğu nefretin ve onunla her yoldan mücadele etme iradesinin kaynağında da, yakınları ve kendisinden de öte, halkının yaşadığı bu tecrübe yatmaktadır. Faşizme karşı savaşı bir sınav olarak görür, savaş ilan edilir edilmez ilk tutuklananlar arasında olması boşuna değildir. Tutuklu olduğu Santé Hapishanesinden yazdığı mektupta Faşizme karşı mücadeleye çağırır: "Bu sınav herkesin Fransa'ya ve köken itibarıyla mensup olduğu halkına yönelik tutumunu belirlemek için bir fırsat olacak. Her yurttaş, halk düşmanı

Nazizm'le savaşmayı yürekten istemelidir." Fransa'ya olduğu kadar kendisinin de düşmanı olan Nazilere karşı mücadele görevini yerine getirmeye çağırmaktadır. Manuşyan işgalle birlikte Fransızların eliyle yapılıyor olsa da Nazi şiddetinin nasıl olabileceğini de görür. Yoldaşlarıyla birlikte Manuşyan direnişçi Ermeniler arasında sorumluluk üstlenir. Manuşyan Almanların SSCB'yi istila ettikleri gün İşbirlikçi Fransız hükümeti tarafından tutuklanır. Ancak İşbirlikçi hükümet işi çok ileri götürmüş bir gecede tutukladığı 7 bin kişi isimlerinin karşısına komünist ibaresi düşerek Gestapo'ya teslim eder. Bunlar arasında Çar'ın eski subaylarının da olması Almanların Fransız polisinin samimiyetinden kuşku duymasına yol açar. Fransız polisi gereğinden fazla gayret göstermiştir. Gestapo tutuklananların sayısının büyüklüğü karşısında tutuklularla başa çıkamaz, onca tutukluyla güç durumda kalmıştır. ve *Komünist olduğu ispat edilemediğinden serbest bırakılsın* emriyle sebest kalanlar arasında Manuşyan'da vardır. Manuşyan kaldığı yerden direnişe devam eder. Manuşyan'ın, örgütün önemli isimlerinden olmasının yanı sıra, eylem halinde de son derece cesur biri olduğunu anlayan sorumlular, onu hemen birliklerden birinin başına getirdiler. Kısa süre içinde, Paris bölgesi göçmen FTP'lerin sorumlusu oldu.

Böylece, yüzlerce kişi doğrudan Manuşyan'ın emrine girdi; bunların arasında yardımcı birlikler ve direnişçiler de vardı. Dört büyük birlik bu grubun en iyilerini oluşturuyordu: "Özgürlük", "Victor Hugo", "Çapayevé ve "Stalingrad".

Manuşyan dolu dizgin fırtınanın içindedir, mısralarında da ifade eder:

Rüzgârlar dizginsiz varsın kamçilasın beni

Zincire vurulmuş bir kaplan öfkesi

Döllüyor ruhumu zaptedilmez gücüyle,

Patlayacak büyük fırtına için...

Suikast ve sabotaj eylemlerine bizzat katılır. İlk eylemi sonrasında Mélinée şöyle nakleder: "Yaptığı şeyi anlattıktan sonra, şöyle dedi: 'Biliyorsun, hiçbir durum ya da duygu öyle birdenbire ortaya çıkıvermez; az çok uzun bir geçmiş yatar bunun arkasında daima. Aklıma gelen ilk görüntü, Birinci Dünya Savaşı sırasında ölen babamın ve çok geçmeden açlıktan ölen anneminki oldu. Mezarlarından çıkıyorlarmış hissine kapıldım gerçekten de. İntikamın suretine bürünmüşlerdi. Harekete geçmem gerektiğini söylüyorlardı bana: *Kötü bir şey yapmıyorsun, tek yaptığın katilleri öldürmek*. El bombasını attım ve sonrasında, dünyanın olanca ağırlığı, tüm sıkıntılar ve acılarla birlikte omuzlarımdan kalktı sanki. Kendimi hafiflemiş hissettim. Hafiflemiştim, vicdanım hiç olmadığı kadar rahattı! Demin yaptığım şey öldürmek değildi; aksine, muhteşem bir iş gerçekleştirmiştim...'

Manuşyan gibi bir duygulu bir şairin doğrudan suikast eylemine karşılaşmasını Mélinée anlamakta güçlük çeker: Bana bütün bunları anlattığında, ilk önce anlam veremedim. Hareketini kınadığımdan değil, aksine! Gerçi, onun örgütleyici olarak da çok becerikli olduğunu biliyordum ama, benim tanıdığım Manuş'un, yani onca yumuşak, onca sakin, bir anlamda onca şair olan Manuş'un bir suikasta doğrudan katılmayı neden kabul ettiğini anlamıyordum."

Ermenilerin büyük çoğunluğu Nazi karşıtıdır ve savaş boyunca Nazi karşıtı direnişe destek olurlar "Ermeniler, Birinci Dünya Savaşı sırasında çok acı çekmiş küçük bir halktı. İkinci savaş, bu hatıraları tazeliyor olmalıydı... Avrupa'da olup bitenler, kendilerinin yirmibeş yıl önce yaşadıklarına garip bir şekilde benziyordu." Mélinée okuyucuya, direnişte *Komutan Georges* olarak tanınan Manuşyan ve ekibinin gerçekleştirdiği sabotaj eylemlerinin etkileyici bir listesini sunar.

6 Kasım 1943'te tutuklanır. Tutuklanması da trajiktir. Nazilerin örgütün içinden bazılarını elde ettiğinin farkında ve bunun huzursuzluğu içindedir. Nazilerin tuzak kurduğunu bile bile *hain ilan edilmemek adına* yoldaşıyla buluşmaya gider ve tutuklanır. "Fresnes Hapishanesinde geçirdikleri üç ay boyunca 23 ler uzun uzun sorgulanır, yani işkence

görürler. Yargılanmaları sırasında taşıdıkları yara izleri de bunu kanıtlar. Sorgulamalarda, eylemlerinden ve bunları niçin yapmış olduklarından başka hiçbir şey söylemezler. Pişman olduklarına dair tek bir söz çıkmaz ağızlarından; aksine, sırf görevlerini yerine getirdiklerini söylerler”

Manuşyan *yargılamadaki* son sözlerinde, hem Nazilere hemde işbirlikçi Fransızlara seslenir: Önce Almanlara dönerek: ‘size söyleyecek hiçbir şeyim yok. Ben size karşı koyup savaşarak görevimi yaptım. Yaptığım hiçbir şeyden pişman değilim. Şimdi rolünü oynama sırası sizde: Elinizdeyim.’ Sonra Fransızlara dönerek: ‘Fakat size gelince, sizler Fransızsınız. Biz Fransa için, bu ülkenin kurtuluşu için savaştık. Sizse vicdanınızı ve ruhunuzu düşmana sattınız. Siz Fransız uyruğunu miras aldınız, bizse bu uyruğu hak ettik.’

Kurşuna dizilmeden önce 21 Şubat 1944 tarihindeki Mélinée’ya yazdığı son mektubunda İnsanlığa seslenir:

Zafere ve hedefe iki adım kala ölüyorum. Bizden sonra yaşayacaklara ve yarının Özgürlüğünün ve Barışın güzelliğini tadacaklara ne mutlu!

Yoldaşı Mélinée Manuşyan’ı şu sözlerle özetler: “O her şeyden önce şairdi. Hayatını dile döktüğü kelimeler şiirlerinde akan kanıydı biraz da. Şiirde dile getirse de, hayatını yaşadığı yer ora değildi ama. Hayat kendini eylemlerde yaratır, yeniden üretir, sürdürür. Ve Eylem, onu var eden dünyadır da. Manuş’un eylemleri, eyleme geçmenin karşılıksız olmadığı bir dünyada gerçekleşti: Bedellerinin hayatlarla ödendiği bir dünyada (Bu durum şimdi değişti mi!) Manuşyan bu yüzden öldü, Fakat istediği yaşamaktı, konuşmaktı, sevmekti, dünyayı değiştirmek ve kendisini de onunla birlikte değiştirmektir, ondan ayrılmak değil... Hayatı savunurken öldü. Ölmemeliydi. Karşı kyp savaştığı şeyin, totalitarizmin kurbanı olarak öldü.”

Sürgündeki son kuşak Ermeni devrimcisi Garbis Altınoğlu, Manuşyan ile ilgili

değerlendirmesini şu sözlerle bitirir: *“Adları ve eylemleri burjuvazi tarafından bir susku komplosuyla unutturulmak istenen Misak Manukyan ve yoldaşlarının ve aynı yolu izleyen çeşitli ülkelerin onurlu devrimcilerinin mirası, proleter enternasyonalizminin ete-kemiğe bürünmüş halidir. Bu bağlamda Manukyan’ın son mektubunda eşine, Nazi haydutlarının iğrenç eylemlerinden ve onların işledikleri suçlardan bir ölçüde kendileri de sorumlu olmakla birlikte “Alman halkına.... nefret beslemediğini” söylediğinin altını çizmek gerekir. O’nun aynı biçimde, Ermeni halkına karşı bir jenosid gerçekleştirmiş olan Osmanlı-Türk gericiliğine ve perde arkasından onu yöneten Alman emperyalizmine karşı sınırsız bir nefret beslemekle birlikte, Anadolu’nun Türk ve Müslüman halkına karşı da nefret beslememiş olduğunu tahmin edebiliriz.”*^[2] Garbis Altınoğlu Misak Nanuşyan’ın proleter enternasyonalizmini vurgular.

Ermeni Devrimcilerinin İnsanlık değerlerine sahip çıkmaları ve bu uğurda can vermeleri Türkiyedeki bazı Nazi yanlısı gazetelerine hiç de hoşuna gitmemiştir. İftiralarına başlamakta gecikmezler. Bu Nazi yanlısı gazetelerin yayınlarına karşı Ermeni Devrimcisi Aram Pehlivanyan kurucusu olduğu Nor Or Gazetesinin 28 Ocak 1946 tarihli nüshasında Hakikat adlı başyazısıyla cevap verir. Okuyucuya çok tanıdık gelecek olan bu makaleyi çok geniş alıntılıyoruz:

“Son günlerde bazı Türk gazetelerinin Ermenilere karşı topyekün taaruza geçtiğine şahit olmaktayız. Buna Ermeni matbuatı gücünün yettiği nisbette mukavemet etmektedir. Fakat maalesef şunu kabul etmek zorundayız ki, Ermeni gazeteleri memleket efkarı umumiyesinde ancak ufak bir tesir sahasına maliktirler. Bu sebeple müdafaa, kılıçla döğüşen birine karşı topluiğne ile mukavemey etmek kadar beyhude ve hatta gülünç olmaktadır. Bu vaziyeti göz önünde tutarak bizler doğrudan doğruya Türk efkarı umumiyesile temasa geçmek istedik. Evvela şunu arz ederim ki: bu satırları yazan Balkan harbinde, geçen dünya harbinde bu memleket için şehitler vermiş bir ailenin, ve daha üç sene evvel yine bu memleket için varını yoğunu vermiş [Varlık Vergisini kastediyor] bir milletin evladıdır. Bu sıfatla bazı türk gazetelerinin bu haksız tecavüzlerini hayretle, esefle karşılamaktadır. Bu gibi neşriyat yapan

gazetelerin başında 'Tasvir' ve 'Cumhuriyet' gelmektedir.[Bu gazeteler 2. Savaşta Almanları destekleyen Türk gazeteleridir. Almanlardan bunun karşılığı maddi destek aldıklarına dair güçlü kanıtlar vardır. Alman Büyükelçisi basını yemlediğini söyler] 'Tasvir' maziye ait bir hesap pusulasile [tsvir sahibi ve Tekilat-ı mahsusa elemanı Ebüzziya'nın savaş suçu işlediği suçlamasıyla Malta'ya sürgününü kastetmektedir] ortalığı yaygaraya boğmaktadır....

'Cumhuriyet' gazetesinin 25 aralık 1945 tarihli nüshasında ahmed Halil isminde birinin 'İkinci dünya harbinde ermeni meselesi' başlıklı bir makalesi neşredildi. Mümaileyh bu yazısında Türkiyedekiler de dahil bütün dünya Ermenileri Almanlarla işbirliği yapmış bir unsur olarak göstermeğe yelteniyor. Bu meyanda Fransa da dahi Ermeniler müstevlilerle işbirliği etmişler, Ahmed Halilin İstanbulda bulunan bir Fransız dostu da bunu teyid ediyor. Bu gibi müphem kaynaklar göstererek veyahut hiçbir kaynak göstermeden isnatlarda bulunmak bir sınıf gazetecilere mahsus modası geçmiş malum bir taktiktir. Fakat işin enteresan tarafı bu deđi, memlekette Alman yeni nizamına karşı sempatisiyle tanınmış 'Cumhuriyet' gazetesinin, şimdi mihver taraftarlığını bütün Ermeni milletine yüklemeye çalışmasıdır. Anlaşıldığına göre bu anonim Fransız vatandaşı, Fransız ordusunda Almanlarla çarpışmada, esir kamplarında ve yeraltı faaliyetlerinde binlerce Ermeninin Fransa için şehid düştüğünden haberdar değil ve yahut onların hatırasına hürmet gösstercek kadar ruh asaletinden mahrum,üstelik onları işbirlikçi gösterecek kadar küstahtır. Birgün belki Ahmed Halil veya onun zihniyetinde olanlar, Peténlerin, Lavalların, Darnanların, Deatların, Dorlotların Fransayı Nazilere satan bütün vişici avanenln ve vişi milislerinin Ermeni aslından olduklarını İddia ederler. Biz buna da hiç şaşmıyacağız. Ancak bu adamların pişkinliklerine de hayran olmaktan kandimizi alamıyacağız... Bazı gaztelerde yalnız Ermenilere karşı memlekette bir hava yaratmak için adeta bir gayret bir arzu mevcuttur ve bu gayrimesul eler efkarı umumiye dene zenbereği her gün her çareye baş vurarak bir kısım vatandaşlar eliyle kurmaktadırlar. [taktik hala değişmiyor]

Ermeni milleti mihver tecavüzüne karşı, Amerikan, Rus, Fransız ordularında bilfiil çarpışmış kanını akıtmış, elde edilen zafere dünya ölçüsile ufak, fakat kendi imkanlarının ölçüsile gayet büyük gayret katmıştır. Onun demokrası davasına gösterdiği bu hizmete mukabil iftira

ve isnadlarda bulunmak hakkaniyete bağlı, şeref ve haysiyet sahibi her insanı muhakkak ki rencide edecektir.

Ahmed Halillerin şunu iyi bilmeleri lazımdır ki, klasik demokrasinin 'zaman ve mekan şartlarının' dahi üstünde olan, fikir, vicdan teşkilatlanma hürriyetleri milletler ve dinler arasında hukuken eşitlik gibi birkaç temel prensibi var. Halbuki mezkûr gazetelerden hiç biri ekalliyetlerin memlekette üvey evlat muamelesi görmesine ses çıkarmaz.

Türklerle Ermeniler arasında kardeşlik bağlarının tecessüsüne hararetle taraftarız. Bunun tahakkukuna önderlik edecek olan matbuattır. Fakat onun bu günkü zihniyeti arada müşterek olan kıymeti yok etmek tehlikesi gösteriyor."

Hayatı sürgünde noktalanın Pehlivanyan'ın yaşamına kısa satırbaşlarıyla da olsa değinelim: Aram (Büyük) Pehlivanyan, 1 Ağustos 1917'de (nüfus tezkeresine göre 9 Temmuz 1333'te) İstanbul Üsküdar'da doğdu. Yeni Mahalle, Boyacı Artin Sokak, Hane No: 6'da kayıtlı ailenin altıncı ve son çocuğuydu. İlköğrenimini Üsküdar Nersesyan-Yermonyana (1932), ortaöğrenimini Galata Getronagan (1938) Ermeni okullarında, yükseköğrenimini İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde tamamladı (1949). Daha lisedeyken şiir yazmaya başladı. Sınıf arkadaşı S. K. Zanku ile iki sayı Ermenice "Aşğhadank" [Emek] edebiyat dergisini çıkardı (1939). Üniversite yıllarında siyasi faaliyetlere katılmaya başladı. 1941'de tutuklandı, on beş ay hapis yatarak 1943'te serbest bırakıldı. Avedis Aliksanyan ve S. K. Zanku ile birlikte Ermenice "Nor Or" [Yeni Gün] adlı haftalık gazeteyi çıkardı (1945). Gazete 1946 yazında günlüğe dönünce yazı işlerinin yükünü ve sorumluluğunu üstlendi. Kısa süren siyasi serbesti döneminin son bulmasıyla birlikte gazete kapatıldı. Pehlivanyan tutuklandı ve üç yıl hapse mahkûm edildi. 1949'da özgürlüğüne kavuştu. Aynı yıl Ermenice şiirlerinden oluşan kitabı *Kağaki Jığhorin Meç* [Kentin Gürültüsünde] yayımlandı. 1950'de, yine S. K. Zanku ile birlikte tek yapraklık Ermenice "Gırung" [Turna] aylık sanat edebiyat dergisini çıkardı. Bu arada askerliği er olarak Erzurum'a tertip edilen Pehlivanyan, daha derginin ikinci sayısı çıkmadan (Mayıs 1950), İstanbul'u gizlice terk etti. Haydarpaşa'dan trenle Adana'ya, oradan Suriye'ye

geçti. 1956'da Suriye'den ayrıldı, bir süre Fransa'da kaldı. 1958'de Demokratik Alman Cumhuriyeti'ne (Doğu Almanya) geçip Leipzig'e yerleşti. Siyasi faaliyetlerini sürdüren Pehlivanyan, "Bizim Radyo"da redaktörlük ve Türkiye Komünist Partisi'nde politbüro üyeliği yaptı. Ölümünden iki yıl önce yavaş yavaş siyasi çalışmalardan çekildi. Pehlivanyan Kansere yenik düşerek 13 Aralık 1979'da Berlin devlet hastanesinde yaşamı noktalanır ve Leipzig'de toprağa verilir.

Aram'ın yaşamı sonuna kadar siyasi mücadele içinde geçmiştir. Reel sosyalizme bakışı eleştireldir. Kızı Meline babasını şu sözlerle anlatır: *"Adalet anlayışına sahip, dürüst bir insandı. Haksızlığın, insanların aşağılanışının yanında asla yer almazdı. Doğu Almanya' da (Demokratik Alman Cumhuriyeti) hüküm süren ikiyüzlülüğe karşın babam bana düşüncelerini açıkça ve korkusuzca ifade etmeyi, yönetici erke karşı eleştirel bakış açımı hep korumayı, güçsüzlerin davasını üstlenmeyi ve insanlarla çok çabuk yakınlaşmayı öğretti... Göçmen olmanın kendisinde uyandırdığı duygulara ilişkin tek söz etmezdi. Ancak ona dikkatlice baktığımda İstanbul'a, eski dostlarına, doğduğu ülkenin iklimine ve mutfağına duyduğu özlemi kolayca görebilirdim. Çalışma masasının üzerinde, dostu Nazım Hikmet'in fotoğrafının yanı başında, daha küçük boyutta siyah beyaz bir fotoğrafta Kızkulesi görülürdü. Babam doğduğu ülkeden ayrıldığı günden itibaren bu fotoğrafı, gittiği her yere beraberinde taşıdı. Onun, ülkesine duyduğu özlemi anlatabilmek için Karadeniz kıyısında Soçi'de yaptığımız iki haftalık tatili hatırlamam yeterli. Babam, sık sık balkonda oturur, elindeki portatif radyoda Türkçe bir istasyon arar ve uzun süre tek kelime etmeden İstanbul'un bulunduğu yöne doğru bakıp denizi seyrederdi... Yeni vatanı Almanyada babamın yadırgadığı , hoşuna gitmeyen pek çok şey vardı... doğu Almanların toplumsal yaşamının dışında kaldı hep, sadece iki Alman arkadaşı oldu. Babam komünist olmakla birlikte Demokratik Alman Cumhuriyetinde hoşuna gitmeyen çok şey vardı."*

Pehlivanyan sürgünde şiirini geliştirmesi için gerekli olan toprağını yitirmiştir. Dostu Zanku: *"Ne yazık ki İstanbul'dan ayrıldıktan sonra üretmedi. Bir şeyi eksikti sanki. Kırılmış kalemimi bir kenara bırakmış ve susmuştu... Kırgın bir insanın ruhsal sıkıntısı yansiyordu*

gözlerinden.” Ortak dostumuz Toros Toranyan’ın sözleriyle uluslar arası fikir hareketinin insanı olan bu Ermeni şairin dizeleri susar, yeni toprakta yeşermez olur. Şair A. Şavarş’ın yerini Siyasi Aram yada A. Saydan almıştır.

Şair Pehlivanyan’ın (A. Şavarş) Ermenice ve Türkçede yazdığı şiirleri umut saçar, şiirleri güneşli, parlıtlı, ışıltılı ve alev alevdir. O şiirlerinde umut saçar. O bir fenerdir. Şiirlerinde fener metaforuna sık rastlanması rasgele değildir. O umudun, ezilenlerin, yoksulların sesidir.

Pehlivanyan yoldaş’ın ölümü üzerine TKP MK tarafından yayımlanan *duyuru* da Aram Pehlivanyan’ın gerçek adını geçmek yerine: “TKP, Leninci savaş erlerinden birini yitirdi. Türkiye işçi sınıfının yiğit evlâdı, TKP MK Politik Büro üyesi Ahmet Saydan yoldaş, ağır bir hastalıktan sonra, 62 yaşında gözlerini dünyaya yumdu” denir.

Duyuruda yalnızca Ahmet Saydan adının geçmesi, asıl adı Aram Pehlivanyan’dan, onun Ermeni kimliğinden, Ermenice gazetecilik yaşamından ve bunun siyasi içeriği ile sonuçlarından hiç söz edilmemesi bir *ayrıntı* değildir. Türk solunun bir refleksi olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Duyurunun TKP’nin kitleleşme iddialarıyla aynı döneme rastlaması ise bir ayrıntıdır...

Coğrafyamızın çocukları Ermeni devrimcilerle ilgili sözlerimizi Aram yoldaşın bir dizesiyle noktalayalım...

“...Ve Selam olsun

gözlerinde doğacak sabahın ışıltılarıyla

karanlığın içinden

güzel yarınların umudunu kuşanmışlara..."

Dipnotlar:

[1] Uluslar arası devrimci harekete destek veren ermeni devrimcilerinden bir bölümü saygıyla anıyoruz.

Harutyun (Artin) Madeyan: İstanbul da okudu adana doğumlu eski Hınçak üyesi, 1924'te Beyrut'ta Spartakist hareketin kurucusu, Halit Bektaş ile birlikte Suriye-übnan KP kurucusu, 1926 da iki parti birleşerek Suriye KPne dönüştü.

Aram Madoyan: Lübnan KP kurucusu, daha sonra Suriye/cezirede parti sorumlusu

Hovannes Ağabaşyan KP gazetesi kurucusu

Barur Yeresyan KP MK üyesi

Krikor Hamamcıyan Parti matbaasının kurucusu

Pierre Şadarevian: Lübnan KP kurucusu, işkencede öldürüldü, Faracallahilu ile birlikte cesedi asit çukurunda eritildi.

Hagop Der Pedrosyan: Suriye KP Üyesi, Levon Der Petrosyan'ın babası, devrimciliği Musa Dağdan başlar Partinin Halep sorumlusu 1946 da Ermenistan'a gitti

Avedis Alaksyanyan: Suriye KP sorumlularından Fransa'ya gitti orada "Aşkar" adlı gazete çıkardı

Varujyan Sahatyan: Suriye KP MK üyesi,

Padrik Seliyan: Suriye KP MK üyesi, Amerikaya gitti orada KP içinde çalıştı, draper gazetesi kurucusu

Nikol Aşrafi: Suriye KP yöneticisi

Arslanyan: Bulgar KP kurucusu,

Boğosyan: Bulgar KP kurucusu, Varna'da öldürüldü ve denize atıldı,

Benyamin: İran KP -Tudeh yöneticisi, Şah rejimince katledildi, cesedi bulunamadı

Hagop Hagopyan: Mısır KP yöneticisi, ressam, daha sonra Ermenistana gitti ölümü 1960

Aşot Artiesyan: Amerikadan İspanya iç savaşında devrimci alaylarda savaşçı olarak bulundu İspanyada falanjistler tarafından katledildi. Öldüğünde 32 yaşındaydı

Takesyan: Yunan KP içinde çalıştı, Atina sorumlularından

Stefan Grudikyan: Yunan KP içinde çalıştı, daha sonra Ermenistana gitti.

[2] Garbis Altınoğlu, Misak Manukyan'ın Anısına,
<http://www.sgdf.in/biyografi/3559-misak-manukyanin-anisina.html>

[1] Bir Ermeni devrim şarkısı

[ii] Kod adı Paramaz olan Matteos Sarkisyan, bir Ermeni fedaisi, özgürlük savaşçısı ve siyasal aktivist. 1863 yılında Meğri kentinde doğdu. Eçmiadzin'de eğitim gördü. Nahçevan'da öğretmenlik yaparken, Stefan Sabah-Gülyan ile tanıştı [1915 yılında o da Divan-ı Harp tarafından gıyabında idama mahkum edilecekti] ve Ermeni Sosyal Demokrat

Partisine [Hınçak] girdi. 1903 yılında Rus Çarlığı'nın Kafkasya Genel Valisi Golitsin'e karşı bir suikast örgütledi. 1905-06 yılları arasında Azeri-Ermeni kıyımları sırasında iki halkın bir arada yaşaması için çaba harcadı. Köstence'deki tarihi toplantıdan sonra İstanbul'a geldi ve divan-i harbte *mahkeme* edildikten sonra 19 arkadaşları ile birlikte ölüme mahkum edildi.

[iii] Teotik idamlar ile ilgili şunları söyler: 07 / 20 Nisan 1915'te *Almanak*'ı yayımlayan *Hovagimyan* ile birlikte *Divan-ı Harp* önünde muhakeme edildiğimde, bir sene hapse mahkûm oldum. Aynı gece, *Büyük Koğuş*'ta, yukarıda zikrettiğim insanlarla kaldım; onlar *kara hükümden* habersizdiler. *Merkez Hapishanesi*'ne naklolduktan bir ay sonra, feci akıbetlerinin farkına varmış ve benden *Patrikhane*'ye haber aktarmamı istedilerdi. Hapishanedeki papaz vasıtasıyla gerekeni yaptım ise de, *Patrik Zaven* Hazretleri pek fazla bir şey yapamadı. *Talât Paşa*, Patrik Hazretleri'nin ziyaretini kabul etmek istememişti. Ve hepsi 15 Haziran'ında, şafakta, hepsi *Divan-ı Harp* binası önünde asıldılar; birçoğu gibi onlar da, (başka şans kalmadığı için doğmuş olan) *Bağımsız Ermenistan* hülyası yolunda kurban düştüler. Kaderin garip bir tecellisi olarak, bu yirmi kişinin katlinden, son tahlilde, mesul olmuş kişi de, yedi ay sonra asılacaktı.

[iv] İdam edilen diğer Ermeni sosyalistler şunlardır:

Dr. BENNE TOROSYAN (Bedros Manukyan): *Kharpert*'in (Harput) *Hüseynig* kasabasında doğdu. *Yeprad Koleji*'nden (Fırat) 1903'te mezun oldu. Biraz öğretmenlikten sonra, *Beyrut Amerikan Tıbbiye*'sinde okudu, ihtisasını ilerletmek amacıyla *Amerika*'ya gitti. *Meşrutiyet*'ten sonra *İstanbul*'a gelerek sanatını icra etti; aynı zamanda kamu yararının yöneticilik rolüne devam etti.

ARAM AÇIKBAŞYAN: *Arapgir*'de doğdu; öğrenimini orada gördükten sonra 55 yaşında *İstanbul*'a geldi. Hukuk Okulu'na devam etti. Öğrencilik süresince *Murat*, *Arpiyar*, *Cangül* ve diğerleriyle temas kurdu; o sıralarda, tanınmış militan *Şımavon İstanbul*'a gelip *Hınçak Fırkası*'nı tohumlarını atmıştı, ve *Hınçag Fırkası* saflarına girdi; 1897'de *Kumkapı*

nümayişinin tertipçileri arasındaydı. Hukuk diplomasını almadan *Avrupa*'ya geçti; oradan *Pokr Hayk*'a (Küçük *Hayk*) gitti; gayesi Ermeni gençliğini şekil ve şemaile sokmaktı. Yıllarca maceralı bir hayat yaşadı; *Şabinkarahisar* ve *Sepastiya*'da (*Sivas*) özverili çalışmasıyla tanındı. Yakın arkadaşı *Taniyel Çavuş* ile tanınmış fedai *Aram*'ın yardımcısı oldu. 1905'te *Delege Meclisi* kendisini *Merkezi Yönetim*'e üye seçti. Benzeri milli vazifeleri hayatının sonuna kadar ifa etti. Hayatını kazanmak için *İstanbul*'da emlak tellallığı da yaptı.

KEĞAM VANİGYAN: *Van*'da doğdu. *Yeramyan Okulu*'nu bitirdi, *İstanbul*'da Hukuk Mektebi'nden 1913'te mezun oldu. Talebe Cemiyeti'ni kuranlardan oldu; "*Gaydz*" (Kıvılcım) gazetesinde yazarlık ve "*Hınçag*" gazetesine muhabirlik yaptı.

YERVANT TOPUZYAN: *Bahçecik*'te doğdu, burada öğrenim gördükten sonra doğum yerinde ve *Geyve* bölgesi köylerinde öğretmenlik yaptı. Değişik gazetelere *Panvor* (İşçi) nam-ı müstearıyla yazılar yazdı.

RUPEN GARABETYAN (Vahan Boyacıyan): *Çemişkezek*'te doğdu. *Kafkasya*, *Romanya*, *Bulgaristan* ve *Amerika*'da siyasi faaliyetlerde bulundu ve *Meşrutiyet*'ten sonra da *İstanbul*'a geldi ve ticarete başladı ve *Çemişkezek*'ten *Mahalli İdare Meclisi*'ne mümessil seçildi.

HOVHANNES DER ĞAZARYAN: 1878'de *Gesariya*'da (Kayseri) doğdu Öğrenimini orada gördükten sonra, öğretmenliğe başladı. Çocuk yaşından *inkılâpçı Çello* ve *Jirayr*'ın nutuklarından etkilendi; onların mensup olduğu *Hınçag Fırkası*'na girdi. *Fırka*'nın değişik *delege* kurullarına katıldı. *Azad- Vartanik* ile, *Gesariya*'ki çatışmalara katıldı.

TOVMAS TOVMASYAN: *Kilis*'te doğdu; öğrenimini orada gördükten sonra, öğretmenliğe başladı; *Halep*'e geçti ve buranın *Muallim Mektebi*'nden mezun olduktan sonra, yine *Kilis*'te öğretmenlik mesleğine devam etti. *Hınçag Partisinin*'nin buradaki şubesinde aktif rol oynadı ve 1914'te *İstanbul*'a gönderildi.

HAGOP BASMACIYAN: *Kilis*'te doğdu, erken yaşlarda *Hınçag Fırkası*'na girdi; eğitimciliğe başladı; 1902'de *Lusasirats İlkokulu*'nu (Işıksever) kurdu. Hapsedildi, *Kilikya* (Başpatriği) *Gatoğigos*'unun ziyaretivesilesiyle affedildi. 1895'teki Adana ve çevresindeki *Kilikya Ermenilerinin* mâruz kaldıkları Kıyımı sırasında, savunma amacıyla silah yapımında önemli roller oynadı. *Singer* firmasında çalıştı.

MURAT ZAKARYAN (Hagop Ğazaryan): *Muş*'un *Tzironk* köyünde doğdu. Memleketi insanların mâruz kaldığı acı ve ıstıraplar, kendisini protesto eylemlerine itti. *Paramaz*'ın ayrılmaz arkadaşı ve *Galitsini* fedailerinden oldu *Ermeni - Tatar* çarpışmalarına katıldı. 1914'te *İstanbul*'a özel görevle yâni *Talât Rejimini devirmek* için gitti.

MIGİRDİÇ YERETSYAN: 1873'te *Abuçeh*'de doğdu. Öğrenimini *Harput*'ta gördükten sonra ticaretle uğraştı. *Meşrutiyet*'ten sonra *Harput*'un *Hınçak Partisi* şubesine üye oldu. *Tâlât*'ın Ermeni düşmanı siyasetinin başında, hiç duyulmamış işkencelere mâruz bırakılarak, *İstanbul*'a getirildi.

KAREKİN BOĞOSYAN: *Şabinkarahisar*'da doğdu. *Açıkbaşyan*'ın sevdiği arkadaşıydı. *Abdülhamit* rejiminde *Kafkasya*'ya geçti ve *Meşrutiyet*'ten sonra *İstanbul*'a geldi. *Saraçhane*'de çadırcılık yaptı. *Arşavir Sahakyan* suikastının baş sorumlusu olarak tutuklanıp, hapsedildi.

ARMENAK HAMPARTSUMYAN: *Denizli*'de doğdu. 27 yaşında silah ve patlayıcı madde konusunda, ihtisas sahibi olmuştu; ünlü bir nişancıydı, 1914'te *İstanbul*'a geldiğinde bir ihbar sonucu tevkif edildi. *İttihad*'a hainlikle suçlandı.

YEREMYA MANUKYAN: *Gesariya*'nın (Kayseri) *Tomarza* kasabasında doğdu. Küçük yaşta *İstanbul*'a göç ederek *Hınçagyan Gusagtsutyun* saflarına girdi. Mahalli *devrim nümayişlerine* katıldı. Kunduracılık yapmıştır.

APRAHAM MURADYAN: Kunduracı, *Hınçagyan Fırkası* üyesiydi.

MİNAS KEŞİŞYAN: Diğer müstear adları, *Samsunlu Khaçig* ve *Sarı Minas*'tı. *Kayseri*'de doğdu. Çocuk yaşta *Hınçagyan Gusagtsutyun* bayrağının altına girdi. *Ermeni - Tatar silahlı çatışmalarında*, *Erivan* ve *Şuşi*'de mesuliyetli roller aldı. İri yarı gövdesiyle, görünüşte hemen *terörist* tipini andırdığı muhakkaktı.

SIMPAD KILIÇYAN ('Angudi' yâni 'parasız' Bedros): *Pağeş*'te doğdu.30 yaşında terzi olmakla beraber, silah kullanmakta ustalaşmıştı. Tecrübeli bir *Hınçag Fırkası* üyesi olarak, *Muş*'ta ve *Pağeş*'te siyasi faaliyet gösterdi.

KARNİK BOYACIYAN: *Şabinkarahisar*'da doğdu. Erken yaşta *İstanbul*'a geldi ve kahvecilik yaptı. *Hınçagyan Fırkası* saflarına katıldı. 1914'te *Tâlât*'a karşı tertiplenen bir suikasta iştirak etmiş olması suçlamasıyla tevkif edildi. *Onbeş gün içerisinde otuz Lira ceza ödeme şartıyla serbest* bırakıldı ve kendisi de bu meblağı zamanında temin edemediği için, tekrar tevkif edilip, hapsedildi. Asılmadan önce, günah çıkartmak için gönderilen papaza şunları söylemiştir : '*Papaz Efendi, git dışarıdakilere söyle, söyle ki 30 Liram olmadığı için beni astılar*'.

HIRANT YEGAVYAN: *Arapgir*'li *Tıbbiye* öğrencisi.

BOĞOS BOĞOSYAN: (*Eğın*) *Ağın*'lı kuyumcu, hayli ilerlemiş yaşında asıldı

HIRANT AĞACANYAN: 28 yaşındayken *Erzurumlu Patırmacıyan*'ın sahte bir mektubu adresine, mahsus yollanarak suçluolarak suçlanmıştır. *Marzıvan Koleji*'nden (Merzifon) mezun olduktan üç yıl *Amerika*'da ticaretle uğraştı, sonra bu işe kardeşiyle birlikte *İstanbul*'da devam etti. *İstanbul*'dan sürgüne gönderildi, şehit *Arşag Hazhazyan*'ın kayınbabasının oğluydu. 1915 ilkbaharında, *İstanbul Hapishanesi Müdürü* ve *Tâlât*'ın sağ kolu *İbrahim Hayri*, *Bursa*'ya gidip, *İzmit*, *Adapazarı* ve havalisinde dolaşınca; en haşın

şekilde aramalara girişmişti. İşte bu vesileyle, İbrahim Hayri, Ermenilerden bir sürü silah toplar ve aşağıdaki dört kişiyi İstanbul'a yollayarak darağacına yollar:

GARABET POTUKYAN: (*Bardizak*'ta Bahçecik) doğdu. *İzmit*'e yerleşti. Küçük yaştan *Hınçag Fırkası* saflarına girdi ve *İstanbul* nümayişlerine katıldı. 1914'te *İttihad*'a hainlikle suçlanarak tevkif edildi ve rüşvet vererek kurtuldu. Ertesi yıl tekrar tevkif edilerek *İstanbul*'a getirildi.

KHOREN KHORENYAN: *Adapazarı*'nda doğdu. Demirci ve *Hınçag* mensubu. Silah ve bomba yapımında uzman, *Adapazarı*'nda seçim mücadelesinde koyu bir *İttihad*'çı muhalifiydi.

AMASYA'LI KRİKOR KAYYAN: *Adapazar*'da otel sahibiydi. Önce *Hınçag* sonra *Taşnag Fırka*'sına girdi. Otuz yıl *devrim çalışmalarına* katıldı. Kendi çevresinde *müdafaa işlerinin vazgeçilmez adamı* olarak tanınmıştı. Bomba imâlinde ustaydı. *Adapazarı*'nda *Amasyalı lâkabı* ile tanınmıştır.

[v] Aram Pehlivanian, *Özgürlük İki Adım Ötede Değil*, Aras Yayıncılık, 1999.

[vi] Mélinée Manouchian, *Bir Özgürlük tutsağı MANUŞYAN*, Çev. Sosi Dolanoğlu, Aras Yayıncılık , 2009.

Özgür bir Dünya İçin KALDIRAÇ, Sayı:106-107